

Súčasnú úsilie orgánov spoločenského riadenia o včlenenie spôsobu života obyvateľstva do sféry spoločenského plánovania a riadenia súvisí s radom príčin. Za rozhodujúcu z nich treba pokladať vzrast úlohy subjektívneho faktora v procese reprodukcie spoločenského života, ktorý vyvoláva čoraz naliehavejšiu potrebu cieľavedomého regulatívneho prístupu k subjektívnym zdrojom a momentom spoločenského pohybu. Pozornosť sa sústreďuje týmto smerom najmä preto, že spôsob života tvorí dôležitý priesečník subjektívnej motivácie a objektívnej determinácie spoločenskej aktivity obyvateľstva a spolu s tým aj empiricky sledovateľný a regulovateľný praktický prejav jeho životných názorov, zámerov a orientácií.

Zdokonaľovanie spôsobu života obyvateľstva spoločenským riadením stáva sa dnes dôležitým nástrojom riešenia závažných sociálnych problémov socialistickej spoločnosti, znižovania hladiny konfliktnosti každodenného života, zvyšovania úrovne a kvality života, upevňovania sociálnej istoty a rozvíjania životnej spokojnosti obyvateľstva. Optimalizačné zásahy do spôsobu života obyvateľstva majú všestranne pozitívne spoločenské účinky a výdavky na ne sa rýchlo vracajú v ekonomických a sociálnych efektoch, ktoré prinášajú uvoľnením rozsiahlych rezerv spoločenskej aktivity, iniciatívy a angažovanosti pracujúcich.

Cieľavedomým utváraním socialistického spôsobu života podchytuje spoločenské riadenie podmienky funkčnej integrácie a kontinuálnej organizácie životných činností obyvateľstva, ktoré bezprostredne ovplyvňujú povahu, smer a tempo objektívnych spoločenských procesov, a tým aj celkové fungovanie spoločenského systému.

Pre cieľavedomé riadenie rozvoja socialistického spôsobu života má význam nielen zlepšovanie vonkajších životných podmienok obyvateľstva, ale aj priama optimalizácia jeho životných činností, ich foriem a štrukturálnych väzieb. Vzťahy, zjednocujúce rozličné životné prejavy sociálnych subjektov v celok, majú podstatný vplyv na súhrnný ľudský a spoločenský zmysel daného spôsobu života. Na rozdiel od hľadiska „kvality života“ upriamuje hľadisko „spôsobu života“ pozornosť práve na túto vzťahovú previazanosť rozličných životných kvalít sociálnych subjektov, požaduje skúmanie vzájomnej interakcie životných činností týchto subjektov, ich zákonitostí a účinkov, ktoré vyvolávajú v hodnotových orientáciách obyvateľstva, v prioritách a proporciách životných prejavov sociálno-triednych skupín, na základe ktorých možno predvídať trendy vývinového smerovania životného procesu obyvateľstva a hodnotiť ich zmysel v konfrontácii s programovými cieľmi socializmu.

Na rozdiel od faktických zmien v životnom procese obyvateľstva, ktoré sú dosiahnuteľné cestami rezortného riadenia v jednotlivých oblastiach spoločenského života, vyžaduje si uskutočnenie štrukturálnych zmien v spôsobe života obyvateľstva osobitný komplexný prístup, vytvárajúci v systéme a procese spoločenského riadenia novú špecifickú dimenziu.

Opustenie praxe partikulárnych zásahov do životného procesu sociálnych subjektov a prechod k jeho sústavnému komplexnému riadeniu vyžaduje predovšetkým sformulovať perspektívny program rozvoja socialistického spôsobu života, premyslieť formy začlenenia problematiky spôsobu života do sústavy spoločenského riadenia, zaradiť ho do mechanizmov plánovania a vyriešiť napokon aj organizačné otázky praktickej realizácie vytýčeného programu.

Niektoré z uvedených úloh sa nachádzajú v stupni značnej rozpracovanosti, iné stále ešte čakajú na svoje riešenie. Jednou z takýchto úloh je rozpracovanie sústavy modelov socialistického spôsobu života, poskytujúcich jednotné koncepcné východisko pre jeho analýzu, prognózovanie, programovanie a vlastné riadenie.

1. Modelovací prístup k spôsobu života

V kontexte vedeckého poznania spôsobu života vystupuje modelovací prístup na samom okraji jeho teoretickej analýzy ako svojbytná forma uplatnenia teoretických poznatkov v empirickom a aplikovanom poznaní spôsobu života. Tvorba modelov je zvláštnym prípadom využitia teoretických poznatkov pri riešení problémov celkového poznania a riadenia spôsobu života a v tomto zmysle ju možno označiť za spojovací článok medzi teóriou, skúsenostným a aplikovaným poznaním a samou praxou.

Sprostredkujúcu úlohu plní však modelovanie aj v opačnom smere a modely spôsobu života slúžia preto tiež ako významné prostriedky generalizácie, organizácie a včleňovania výsledkov empirického poznania do ústavy teoretického poznania.

Vo väčšine názorov na podstatu modelovania prejavuje sa v tomto smere značná obozretnosť. Z jednej strany sa zdôrazňuje gnozeologická špecifickosť modelov, ktoré nemožno chápať ako „obrazy“ modelovaných objektov, z druhej sa zvažuje objektívnosť výpovednej hodnoty modelov, pokiaľ sa chápu ako súhrn poznatkov. „Model je (v našom chápaní)“, píše napríklad A. A. Zinovjev a I. I. Revzin, „iba prostriedok získavania poznatkov (obrazov objektov vo filozofickom zmysle), ale sám sa nekryje s týmito poznatkami. Pomocou modelu sa dá rozvinúť teória určitej oblasti objektov, ale daný model sám nie je ešte teóriou, a to ani vtedy nie, keď je matematickou konštrukciou. Model je názorný v tom zmysle, že sa vníma ako zvláštny objekt; i znaky v matematických výrazoch sa tak vnímajú. Nie je však názornou analógiou objektu vo filozofickom zmysle tohto slova“ [Zinovjev — Revzin 1967: 13].

Modelovanie spôsobu života je nepochybne v prvom rade tvorbou prostriedkov ďalšieho rozvíjania jeho faktického obsahového poznania. Bolo by však krátkozraké popierať, že z obsahového hľadiska prinášajú modely novú organizáciu a štrukturáciu jestvujúcich poznatkov, ktoré nesporne predstavujú heuristickú kvalitu a teda samé o sebe nový poznatok všeobecnej povahy.

Autonómnou poznávaciu hodnotu prisudzuje logickým modelom (tj. „formálnym“, ideálnym alebo znakovým modelom, na rozdiel od materiálnych) aj J. Forrester. Podľa neho je každý myslený obraz skutočnosti svojou podstatou modelom a v tomto zmysle predstavuje teda aj každý model účelovo zjednotený obraz skutočnosti.

Myšlienkové modely individuálneho vedomia nie sú však vzhľadom na svoju psychickú sprostredkovanosť veľmi dokonalé. „Myšlienkový model“, ako píše

Forrester, „nie je striktný, ale ‚rozmazaný‘. Navyše sa dokonca u jednej a tej istej osobnosti časom mení, napríklad v priebehu besedy... Akonáhle sa mení subjekt, mení sa i model“ [Forrester 1978: 26–27].

Modely sa zbavujú nedostatkov daných ich sprostredkovanosťou individuálnou psychikou na úrovni spoločenského vedomia transformáciou na modely konštituované postupmi vedeckého poznania a vyjadrované rozmanitými znakovými prostriedkami od verbálnych až po matematické. Kvantifikované, matematicky vyjadrené modely predstavujú bezprostredne využiteľný výsledok modelovacieho procesu, ktorý sa preto mnohokrát identifikuje s modelom vôbec. V skutočnosti sú však iba špecifickým výrazom fundamentálnejších logických úvah, ktorý rozvíja zjednodušujúcu tendenciu logického zobrazovania skutočnosti matematickými prostriedkami a dovádza ju do polohy umožňujúcej maximálne exaktné vyjadrenie modelovanej skutočnosti. Matematické výsledky modelovania sú však v tomto smere významovo predurčené logickým modelom zobrazovanej skutočnosti, ktorý v danom prípade už nie je označením formy, ale významového obsahu modelového zobrazenia.

Termín „logický model“ má teda dva odlišné základné významy, ktoré sú v procese konštitúcie teórie modelovania predmetom častých zámien a zdrojom polemík. V jednej z nich sa v súčasnosti zdôrazňuje potreba diferencovať obsahovú a výrazovú stránku modelového zobrazenia a v súvislosti s tým „... presne rozlišovať medzi matematickými konštrukciami akožto opismi určitých modelov a medzi znakovými konštrukciami akožto modelmi, ktoré samé môžu byť opísané istou sústavou súdov. Ako vidno, termín ‚matematický model‘ nie je jednoznačný. Zdá sa nám preto vhodné označovať modely druhej skupiny (t. j. znakové, ideálne modely – J. S.) ako logické, lebo tento názov lepšie zodpovedá ich podstate“ [Zinovjev – Revzin 1967: 18]. V zmysle tejto argumentácie je možné matematické modely označiť za ďalší krok vo formalizácii zobrazovanej skutočnosti či dokonca za púhy matematický opis jej východiskového logického modelového zobrazenia.

Modelovacie procedúry a ich výsledky majú rozhodne samostatnú teoretickú relevanciu. V tomto zmysle nemožno ani modely spôsobu života oceňovať len v inštrumentálnych súvislostiach ako prostriedky rozvíjania empirického a aplikovaného poznania a treba plne doceniť aj ich teoretický význam ako konštruktov všeobecného poznania životného procesu obyvateľstva v jeho podstatných všeobecných súvislostiach.

Bez podceňovania významu modelovacieho prístupu pre teoretické poznanie spôsobu života v globalizujúcich, štrukturálnych, funkčných a genetických súvislostiach je zrejmé, že jeho potreba je v súčasnosti prvorade daná praktickými zreteľmi výhodnosti využitia modelových predstáv pre predikciu, prognózovanie, programovanie a vlastné riadenie objektívneho vývinového procesu spôsobu života.

Táto výhodnosť úzko súvisí s podstatnými vlastnosťami modelov ako prostriedku poznania zložitých, bohaté štruktúrovaných javov. Pojatie, podľa ktorého je model „... niečo, s čím operujeme namiesto nezachytiteľnej skutočnosti“ [Frey 1967: 62], vyjadruje, napriek svojej príkrosti, prevládajúce názory na príčiny vzrastajúceho záujmu empirických vied o modelovací prístup a vyzdvihuje schopnosť modelov stimulovať teoretickú generalizáciu, zjednodušenie, redukciu, verifikáciu a rozširovanie daných poznatkov, podávať vysvetlenie, konkretizovať, globalizovať poznatky a napokon aj sprostredkovať experimentovanie a účelové konanie [Apostel 1967: 241].

Cez tieto funkčné vlastnosti modelov sme sa priblížili k vymedzeniu ich pojmu. Modelom rozumieme predovšetkým také logické zobrazenie objektu, ktoré má čiastkový a vzhľadom na to aj zjednodušujúci charakter. Parciálnosť modelovacieho prístupu k objektu však nemá konkrétny, ale abstraktný charakter, a nesprostredkuje preto partikulárny, ale totalizujúci obraz objektu. V súvislosti s tým sa hovorí o vzťahu medzi modelom a jeho objektom v kategóriách parciálneho zobrazenia, analógie, homológie, alebo dokonca metafor. „Model sa musí,“ ako ho charakterizuje Afanasjev, „určitým spôsobom zhodovať (analógia) s originálom, no nemôže ísť o úplnú totožnosť, pretože v takom prípade sa stráca špecifikum modelu a jeho poslanie. Zároveň model nemôže byť vytvorený tak, že by sa originálu nepodobal. V takom prípade model nemôže poskytnúť predstavu o origináli, a teda opäť nemôže plniť poslanie modelu“ [Afanasjev 1975: 413].

Vďaka týmto vlastnostiam modelov stáva sa ich tvorba – modelovanie – vysoko účinným prostriedkom poznania štruktúry, funkcií a chovania zložitých objektívnych systémov a veľmi produktívnym logickým východiskom myšlienkových experimentov s nimi, ako aj ich praktického riadenia. Vo všeobecnosti možno modelovanie vymedziť ako súhrn procedúr produkcie, reprodukcie a využívania materiálnych alebo ideálnych javov k analogickému či homologic-kému zobrazeniu modelovaných objektov, ich štruktúr, zmien a celkového vývinu [Paul 1978: 97–100].

Zmyslom modelovania je účelová exploatácia modelu, ktorá spočíva buď v *exploratívnom využití* modelového zobrazenia ako experimentálneho prostriedku získania informácií o chovaní objektu v zámerne zadávaných podmienkach, alebo v jeho *regulatívnom využití* ako metodologického nástroja cieľového riadenia reálneho objektu.

Tým prirodzene nie je o podstate modelu povedané všetko. Jedným z bezprostredných dôsledkov zjednodušujúcej povahy modelového zobrazenia je obnaženie podstatných, alebo hľadaných väzieb, spájajúcich prvky modelu buď medzi sebou navzájom, alebo s intervenujúcimi javmi vonkajšieho prostredia. Najmä s touto skutočnosťou súvisí vysoká poznávacia efektívnosť modelov. schopných priradovať k zadaným vstupom príslušné výstupy a kvantitatívne vyjadrovať ich parametry. Modely možno na tomto základe prirovnávať k „počítaciemu stroju“ [Lewontin 1967: 72], umožňujúcemu rozsiahle uplatnenie výpočtovej techniky pri ich využívaní. Z tohto hľadiska treba súhlasiť s názorom, že „...modelovanie javov tvorí najvyššiu formu ich poznania dovedeného do miery, nakoľko model ako dvojník príslušného javu umožňuje pri jeho skúšaní a výskume (menením skladby faktorov a pod.) získavať rovnaké, alebo podobné závery, k akým by sa dospelo v skutočnosti pri zodpovedajúcich zmenách podmienok a faktorov priebehu procesov“ [Aganbegjan – Osipov – Šubkin 1966: 19].

V ďalších vlastnostiach sa už modely líšia podľa svojej povahy a určenia a ich charakteristika nemôže byť korektná bez ich predbežnej klasifikácie. Ale aj uvedené vlastnosti modelov dostatočne osvetľujú príčiny vysokej aktuálnosti uplatnenia modelovacieho prístupu, menovite aj vo vzťahu k tak zložitému sociálnemu javu, akým je spôsob života obyvateľstva, toho, prečo sa modelovanie aj vo vzťahu k nemu stalo, ako uvádza V. G. Afanasjev, „...jedným z najnovších a najefektívnejších prostriedkov poznávania a riadenia spoločnosti“ [Afanasjev 1975: 413].

2. Modely socialistického spôsobu života

Modelovací prístup sprevádza výskum spôsobu života v socialistických krajinách takmer od jeho počiatkov. Prvé funkčné modely socialistického spôsobu života boli rozpracované na pôde viacerých výskumných ústavov AV ZSSR ešte počiatkom sedemdesiatych rokov a odvtedy sa na základe skúseností s ich užívaním sústavne zdokonaľujú. Podobne aj na výskumných pracoviskách ďalších socialistických krajín vznikli viaceré modely spôsobu života, sledujúce rozličné ciele.

Niektoré z týchto modelov plnili iba elementárne funkcie modelovania a slúžili v podstate k redukcii empirických údajov, ich zovšeobecňujúcemu vyjadreniu a vyjasneniu ich interakcie ako faktorov determinácie spôsobu života. Príkladom takéhoto uplatnenia modelovacieho prístupu je modelová interpretácia životných prejavov človeka A. Grzegorzcykom. Grzegorzcyk zobrazil podstatné väzby životného chovania človeka výrazom

$$\langle W, B, S, C, D_1, D_2 \rangle,$$

v ktorom W = podmienky života, B = podnety, S = množina vnútorných stavov jednotlivca, C = jeho reakcie, D_1 = funkcia definovaná na podmienkach W a nadobúdajúca hodnôt z množiny podmnožín množiny S a D_2 = funkcia definovaná na stavoch a podnetoch $S \times B$ a nadobúdajúca hodnôt z množiny podmnožín množiny C [Grzegorzcyk 1967: 287]. Svojím modelom zachytil hlavné faktory determinácie životných prejavov individuálnych subjektov na všeobecnej, špecificky nerozlišujúcej úrovni. V kvalitatívnej všeobecnosti daného modelu tkvie súčasne ako výhodnosť, tak aj medze jeho využiteľnosti.

Iné modely sa spravidla uberajú opačným smerom a snažia sa o kvalitatívne rozlišujúci prístup a postihnutie spôsobu života v jeho konkrétnych črtách. S tým súvisí aj snaha modelov tohto typu o kvantitatívne vyjadrenie sledovaných charakteristík spôsobu života. Tohto druhu sú taxonomické modely spracúvané na Ústave sociologických výskumov AV ZSSR v rokoch 1971–1973. Cieľom modelovania bol v tomto prípade prevod kategoriálneho opisu spôsobu života do ucelenej sústavy ukazovateľov, pomocou ktorých by sa dala „... zostaviť kvalitatívno-quantitatívna charakteristika (model) daným pojmom opisovaného objektívneho sociálneho javu“ [Mansurov 1974: 75].

Tomuto cieľu zodpovedala aj použitá metodologická koncepcia modelovania. „Modelovať sociálne javy“, charakterizuje ju Mansurov, „znamená ukázať, poprvé, z akých najdôležitejších častí sa jav skladá, po druhé, v akých vzájomných vzťahov sa tieto časti nachádzajú, po tretie, aké sú podstatné kauzálne vzťahy skúmaného javu s druhými javmi, dôležitými z hľadiska výskumníka, a po štvrté, aké sú ukazovatele daných kauzálnych vzťahov, ktoré by sa dali vyjadriť kvantitatívne a spolu s tým boli podstatné a nevyhnutné“ [Mansurov 1974: 74].

Predmetom modelovania však nemusí byť iba globálny komplex spôsobu života, ako bol v prípade zmienených modelov, ktoré akcentovali predovšetkým komponentárne a štrukturálne aspekty spôsobu života. Jestvuje celý rad modelov, predmetom ktorých sú čiastkové komponenty či ich významové bloky, ktoré umožňujú sústrediť pozornosť na zmeny a vývinový pohyb, ktorý v nich prebieha. Dynamické modelovanie sa dostáva najmä v súčasnosti do popredia záujmu vedecko-výskumných pracovísk socialistických krajín ako najvhodnejší nástroj praktických optimalizačných zásahov do životného procesu obyvateľstva [Problemy 1978].

Napokon dnes vznikajú aj modely implementácie programových predstáv spôsobu života a mechanizmu jeho cieľavedomého formovania orgánmi spoločenského riadenia. Tohto druhu je napríklad model vývojových podmienok sociálnych komplexov, vytvorený O. Šulcom, ktorý cez dynamiku vývinu životných podmienok identifikuje rozširujúci sa priestor pre realizáciu programových cieľov rozvoja socialistického spôsobu života [Šulc 1979: 103–105].

Aj z tohto zjednodušeného prehľadu jestvujúcich modelov socialistického spôsobu života vyplýva, že jeho modelovanie slúži rozličným účelom, plní rozmanité funkcie a využíva diferencované metodologické postupy. Akákoľvek klasifikácia týchto modelov vyžaduje preto predbežné ujasnenie si možných kritériálnych hľadísk triedenia. Spomedzi rôznych kritérií triedenia modelov socialistického spôsobu života vystupuje do popredia predovšetkým metodologické hľadisko, ktoré súhrnne ovplyvňuje povahu vytvoreného modelu a spolu s ňou aj možnosti a spôsob jeho využitia.

Z tohto hľadiska má rozhodujúci význam členenie modelov spôsobu života na:

- a) *štrukturálne* (taxonomické) a
- b) *dynamické* (funkčné).

Túto klasifikáciu akceptuje väčšina autorov a jej terminologické výrazy patria k najfrekvencovanejším pojmom modelovania. Ako ukazuje O. Suša, dajú sa pri konštrukcii kvalitatívneho modelu spôsobu života „... voliť a kombinovať dva prístupy: taxonomický, ktorý rozkladá skúmanú kategóriu na štrukturálne elementy či komponenty a ďalej na subkomponenty, a dynamický, využívajúci už poznatkov o kauzálnych a funkcionálnych väzbách medzi prvkami spôsobu života a medzi týmito prvkami a vonkajšími faktormi. Na báze druhého prístupu sa dá konštruovať dynamický model javu ako fungujúceho systému, ktorý súčasne prechádza zmenou, a tak dosiahnuť adekvátnejšieho chápania, vyjadrujúceho komplexnosť spôsobu života aj potreby plánovitého riadenia rozvoja socialistickej spoločnosti“ [Suša 1979: 76].

V skutočnosti, pravda, nemožno oba typy modelov spôsobu života chápať izolovane ako alternatívne zobrazenia spôsobu života, ale skôr ako odlišné momenty jeho zobrazenia, ktoré sa navzájom podmieňujú, a to v oboch smeroch. Neplatí teda len, že dynamický model využíva výsledky štrukturálneho modelu, ale aj naopak, že každý štrukturálny model zobrazuje stav, opísaný a interpretovaný istým dynamickým modelom. Oba modely možno v tomto prípade chápať súčasne aj ako vzájomne sa sprostredkujúce fázy súvislého modelovacieho procesu, ako sa o tom ešte ďalej presvedčíme.

Spolu s tým treba opätovne zdôrazniť, že daná klasifikácia je len jednou z mnohých možností pojmového triedenia modelov socialistického spôsobu života, ktorá jeho úlohy v žiadnom prípade nevyčerpáva.

Zo všetkých jestvujúcich možností modelového zobrazenia socialistického spôsobu života má najbližšie k potrebám spoločenského plánovania a riadenia dynamické (niekedy aj: komplexné prognostické) modelovanie, ktoré rozvíja modelové predstavy o štruktúre spôsobu života v bezprostrednej nadväznosti na reálny systém hybných síl jeho rozvoja [Suchý 1978: 64]. Modelovanie spôsobu života vyúsťuje v tomto prípade predovšetkým v modelové zobrazenie interakčnej väzby medzi spôsobom života a spoločenským systémom ako jeho determináčnym okolím. Pochopenie určujúcej úlohy spoločenského systému vo vzťahu k spôsobu života je, na rozdiel od názorov preceňujúcich jeho samo-

regulatívne momenty, rozhodujúcim teoretickým a metodologickým predpokladom správnej interpretácie zákonitostí jeho dynamiky a rozvoja.

Dynamické modely socialistického spôsobu života majú vo všetkých ohľadoch oveľa zložitejšiu výstavbu ako jeho štrukturálne taxonomické modely. Náročnosť tvorby dynamických modelov vystupuje vypuklo aj v porovnaní s Forresterovou analýzou systémovej závislosti kvality života v jeho modeli dynamiky sveta. Hoci je kvalita života neporovnateľne jednoduchším sociálnym javom ako spôsob života, potreboval Forrester štyri funkčné súvislosti – s výživou, znečisťovaním životného prostredia, materiálnou úrovňou života a hustotou obyvateľstva [Forrester 1978: 79–80], aby dospel k najhrubšiemu vyjadreniu jej vývinových zmien.

Na základný problém formulácie dynamického modelu spôsobu života upozornil svojho času ešte I. V. Bestužev-Lada. „Nevyhnutným ‚výdavkom‘ tohto prístupu je“, podľa neho, „pomerná zložitost a ťažkopádnoť systému ukazovateľov ako východiskového modelu prognózy. Dokonca aj v najkompaktnejších systémoch tohto druhu sa vyskytuje viac ako 100 ukazovateľov (vo všetkých blokoch) a v najrozvinutejších systémoch až 400–500 ukazovateľov a viac“ [Bestužev-Lada 1974: 65].

N. S. Mansurov nachádza možnosť prekonania týchto ťažkostí v dvoj etapovitosti modelovacieho procesu, v ktorom by sa v prvej etape identifikovali základné analytické ukazovatele životných podmienok a k tvorbe modelu spôsobu života by sa prišlo až v druhej etape na základe zovšeobecnených ukazovateľov, vzťahujúcich sa už ku vlastným životným činnostiam sociálnych subjektov. Autor poukazuje na to, že pre riešenie „komplexných úloh“ nie sú prvotné ukazovatele bezprostredne potrebné a že pre tvorbu modelu sú nepostrádateľné až integrálne ukazovatele spôsobu života. Mansurov navrhuje prijať za takéto integrálne charakteristiky spôsobu života: 1. progresívnosť konkrétneho subjektu, 2. jeho politickú orientáciu a stupeň uvedomelosti, 3. jeho kolektívnosť, 4. úroveň života, 5. životný štýl, 6. organizovanosť a ustálenosť priebehu života, 7. stupeň aktivity subjektu, 8. stupeň socializácie jeho spôsobu života a napokon aj 9. typickosť jeho spôsobu života [Mansurov 1974: 79–80].

Hoci treba súhlasiť s myšlienkou agregácie ukazovateľov spôsobu života, nemožno ju prijať v navrhovanej podobe bez kritických výhrad k formálnosti a rozkolísanosti jej kritérií. Aj keď uskutočňuje krok od objektívnych podmienok života smerom k subjektu, vypovedajú navrhované ukazovatele skôr o vlastnostiach subjektu, ako o jeho životných prejavoch. Spôsob, akým sa okrem toho tieto ukazovatele interpretujú, nedovoľuje, aby vypovedali o podstatných obsahových aspektoch spôsobu života, nehovoriac o tom, že venujú väčšiu pozornosť spotrebným aspektom života a činnostiam voľného času, ako rozhodujúcim pracovným prejavom života sociálnych subjektov. V dôsledku toho sprostredkuje navrhovaný modelovací postup značne hmlistý obraz o spôsobe života, v ktorom vystupujú do popredia väzby jeho subjektívnej determinácie oveľa ostrejšie, ako jeho určujúca objektívna podmienenosť.

Vnútna nespojitosť zvolených ukazovateľov navyše spôsobuje, že navrhovaný model spôsobu života sklzáva v podstate do polohy modelu kvality života, ktorý prednostne ozrejmuje vzťahy životných aktivít k sociálnym subjektom a až v druhom rade ich vzájomnú prepojenosť a väzby k spoločenskému systému. Vzniklý model tak zanedbáva významový rozdiel medzi kvalitou života a spôsobom života, a hoci má kvalitatívny charakter, nevyťažuje špecifický

prínos kategórie spôsobu života pre skúmanie životného procesu spoločnosti v jeho plnej štrukturálnej členitosti a v jeho vývinových zmenách.

V chápaní vzťahu oboch týchto odlišných úrovní skúmania ľudského života panuje stále veľa nejasností, na ktorých sa v danej súvislosti netreba osobitne zastavovať. Rozhodne však treba poukázať prinajmenším na podstatu ich odlišnosti, spočívajúcu v sumatívnom zobrazení životného procesu v prvom a v štrukturálnom v druhom prípade — pri prevažujúcej väzbe prvého prístupu na subjekt života a druhého na objektívny vzťahový rámec jeho životného procesu.

Inou cestou k vytvoreniu dynamického modelu spôsobu života je využitie prostriedkov modelovania sociálnych objektov vytvorených tzv. systémovou dynamikou, predpokládajúce, pravda, prekonanie viacerých teoretických obmedzení, sprevádzajúcich jej prvé kroky.

Dynamické modelovanie spôsobu života ponúka možnosť postupnej identifikácie determinálnych väzieb jednotlivých komponentov spôsobu života ako s ich systémovým okolím, tak aj medzi nimi navzájom. Úspešné uplatnenie vysoko účinného výpočtového aparátu, ktorý bol v tejto súvislosti vytvorený, predpokladá však formuláciu takého logického (mentálneho, pojmového, špekulatívneho) modelu spôsobu života, ktorý by bol otvorený nielen kvantitatívnym, ale aj kvalitatívnym vývinovým zmenám.

Podobne ako sám tvorca systémovej dynamiky Forrester, upozorňujú aj iní autori na nebezpečenstvo „kognitívneho paradoxu“, spočívajúceho v nižšej informačnej nasýtenosti východiskového pojmového modelu oproti výsledkom jeho výskumnej aplikácie a jeho naplnenia kvantifikovanými údajmi, čo plodí nespokojnosť na oboch stranách. J. Alan a F. Gál v súvislosti s tým oprávnene konštatujú, že „...kvantitatívne modely sa často pokladajú za ustrnulé, že nahradenie kvality (či teórie) údajmi sa hodnotí ako „defaktizácia“, že ak údaje nasledujú teóriu, deformujú túto teóriu v jej posledných dôsledkoch atď. V protiklade k forresterovskému preceňovaniu metódy dynamických matematických modelov, ktoré nadovšetko trpia empirickou chudokrvnosťou, môžeme skôr akceptovať názor, že tieto modely nie sú súpermi, ale doplnkami „mentálnych“ (kvalitatívnych) modelov“ [Clark 1975: 33], [Alan-Gál 1978: 9].

Rozdiel logického a matematického modelu spôsobu života sa, ako vidno, nedotýka len rozdielu kvalitatívneho východiska modelovania a jeho kvantitatívnej aplikácie, či „rozmazaného“ a striktného zobrazenia spôsobu života spoločnosti, ale tiež rozdielu opisu štrukturálneho stavu jej spôsobu života na určitej vývinovej úrovni a procedúry vyvodenia jeho zmien na vyššej úrovni.

Pri nepretržitosti zmien, prebiehajúcich v životnom procese obyvateľstva, variabilite trendov rozvoja jednotlivých komponentov spôsobu života a zmenách štruktúry spôsobu života v závislosti na dynamike jeho rozvoja, je nevyhnutné koordinovať navzájom zadanie a podmienky synchronného a diachrónneho modelovania spôsobu života v časových (stanovením identických časových intervalov a horizontov) a obsahových (uplatnením identickej obsahovej štruktúry v štrukturálnom a dynamickom modeli) súvislostiach aj za cenu určitého zjednodušenia a simplifikácie empirickej skutočnosti. Pri jestvujúcom tempe zmien v spôsobe života predstavuje uvažované päťročné obdobie taký časový interval, v akom sa dajú vývinové zmeny štrukturálne stabilizovať bez závažných interpretačných nedostatkov.

Osobitný problém, ktorý sa v danej súvislosti vynára a ktorý má zásadnú prognostickú závažnosť, je vznik nových komponentov, nových štrukturálnych väzieb a, prirodzene, aj nových problémov spôsobu života v procese jeho rozvoja. Viaceré nové črty v spôsobe života majú emergentný charakter a nemožno

ich odvodzovať extrapoláčnými postupmi zo štruktúry spôsobu života na predchádzajúcej vývinovej etape. To, pravda, neznamená, že nemožno inými náročnejšími postupmi (napr. postupmi vyhľadávacieho prognózovania, prediktívnej hermeneutiky a pod.) identifikovať ich korene v objektívnych a subjektívnych podmienkach ich vzniku a rátať s nimi v diachronických súvislostiach ako s pravdepodobnými veličinami dynamických modelov spôsobu života.

Dá sa predpokladať, že dosiaľ málo využívané možnosti prognostického modelovania práve v tomto smere budú mať v budúcnosti, pri zrýchľujúcom sa tempe rozvoja socialistického spôsobu života, čoraz významnejšiu úlohu aj v procese jeho spoločenského plánovania a riadenia.

3. Integrácia modelových zobrazení socialistického spôsobu života

Základným predpokladom vysokej účinnosti modelov ako poznávacích nástrojov je ich schopnosť podávať zjednodušené, ale v celkových súvislostiach verné zobrazenie príslušného sociálneho javu. V tomto zmysle možno modely definovať aj ako parciálne zobrazenie modelovaných sociálnych javov.

Práve z tohto parciálneho charakteru modelových zobrazení vyplýva potreba kumulácie modelovacích prístupov k určitému objektu modelovania. Čím väčšia je obsahová bohatosť a štrukturálna zložitosť tohto objektu, tým viac modelov je potrebných na jeho všestranné zobrazenie. V prípade socialistického spôsobu života, ktorý sa vyznačuje nielen bohatou komponentárnou a štrukturálnou zložitou, ale aj vysokou dynamikou v ňom prebiehajúcich procesov, to predpokladá celú množinu, či presnejšie celý systém vzájomne sa prelínajúcich a dopĺňajúcich sa modelov.

Objektívna zložitosť spôsobu života je však len jednou z príčin mnohorozmernosti modelovacieho prístupu k jeho zobrazeniu. Druhou z nich sú rôzne subjektívne účely jeho modelovania. Aj tie vnášajú do modelovania variabilitu a spôsobujú, že ten istý spôsob života či jeho určitý čiastkový sociálny komplex sa zobrazuje pomocou viacerých funkčne odlišných modelov.

V gnozeologických súvislostiach sa multidimenzialita modelovania socialistického spôsobu života javí ako dôležitý predpoklad úplnosti, pravdivosti, účelnosti, efektívnosti a sociálnej využiteľnosti jeho poznania. Bezprostredným dôsledkom multidimenziality modelovacieho prístupu k socialistickému spôsobu života je vznik osobitného okruhu metodologických otázok jeho poznania, súvisiacich s potrebou klasifikácie, integrácie a hierarchizácie rozličných modelov spôsobu života a s voľbou optimálnej stratégie koordinovaného rozvíjania modelovacieho procesu v záujme všestranného, uceleného a jednotného zobrazenia spôsobu života ako dynamicky sa rozvíjajúceho systému.

Obíďme zámerne prvý okruh nadhodených otázok a pokúsme sa k nim vyjadriť nepriamo zodpovedaním druhého problémového okruhu: voľby optimálnej stratégie modelovania spôsobu života.

Voľba správnej stratégie závisí v podstatnej miere od dvoch skutočností:

1. od správnej orientácie modelovacích postupov vo formálnom ohľade a 2. od produktívnej voľby predmetu modelovania.

Z formálneho hľadiska sa v modelovaní socialistického spôsobu života, ako sme videli, ponúka množstvo odlišných modelovacích postupov, ktoré vyúsťujú v rozmanité výsledky a sú vyjadrované rozdielnymi prostriedkami. Voľba vhodných postupov neprináša však len úsporu času, ale sprostredkovaním

súvislého rozvíjania celkového procesu modelovania socialistického spôsobu života významne zvyšuje aj jeho myšlienkovú efektívnosť. V tomto prípade nadobúda voľba vhodnej stratégie modelovacieho prístupu hodnotu heuristického princípu, ktorý ovplyvňuje súvislosť, bezkonfliktnosť, sústavnosť i tempo postupu od jednoduchších modelov k zložitejším, od formálnych k obsahovým, od statistických k dynamickým, od štrukturálnych ku genetickým a od deskriptívnych k pragmatickým a sprostredkuje tak cieľavedomé zvyšovanie ich súhrnného prínosu k tvorbe globálneho obsahového modelu socialistického spôsobu života.

Napriek tomu, že existujú viaceré čiastkové pokusy o globálne modelové zobrazenie socialistického spôsobu života a jeho kvalít [Bestužev-Lada 1974; Mansurov 1974: 72–75; Hankiss 1976; Suchý 1978: 64–66; Butenko 1978: 221–236 a iní], nevyústili doposiaľ v taký výsledok, ktorý by bol všeobecne prijateľný a zrelý na využitie v praxi spoločenského riadenia. Potiaľ možno dať zapravdu tvrdeniu S. Widerszpila, že „... model socialistického spôsobu života sa doposiaľ vedecky nerozpracoval a nezdôvodnil“ [Widerszpil 1978: 22].

Z úvodného prehľadu jestvujúcich modelov socialistického spôsobu života je však naproti tomu zrejmé, že toto tvrdenie nemožno vzťahovať na uplatňovanie modelovacieho prístupu vo vzťahu k problematike spôsobu života a nemožno ho chápať ani ako paušálne hodnotenie doteraz dosiahnutých výsledkov. Globálne modelové zobrazenie socialistického spôsobu života je mimoriadne mnohostranná úloha, ktorá predpokladá úspešné prepojenie celého radu modelov, vytváraných na rôznych úrovniach systémovej komplexnosti reálneho spôsobu života.

Modelovanie socialistického spôsobu života treba vzhľadom na to chápať nielen ako predmetne, ale aj časovo štrukturovanú úlohu, riešenie ktorej bude len postupne zlepšovať predpoklady integrácie čiastkových modelov a vytvorenie globálneho modelu spôsobu života. Uplatňovanie modelovacieho prístupu k problematike spôsobu života má tak v každom prípade procesálny charakter, v ktorého dynamike hrá cieľavedomosť jeho postupu a nadväznosť jeho jednotlivých fáz krajne dôležitú úlohu.

Rozhodujúcim faktorom urýchlenia tohto procesu je rozvoj marxisticko-leninskej teórie socialistického spôsobu života. Nadväzujúc na úvodné poznámky je v tejto súvislosti potrebné opätovne zdôrazniť zložitosť a nejednoznačnosť vzťahu medzi modelovaním a teoretickým poznaním, medzi formálnymi a meritornými stránkami poznania spôsobu života.

Akékoľvek modely sú sprostredkované vždy nielen formálnou, ale aj istou meritornou teóriou zakotvenou v určitej úrovni špecifického empirického poznania. V súlade s tým vznikajú aj modely spôsobu života ako zvláštne formálne konkretizácie určitých vecných teoretických východísk na samej hranici ich dotyku s empirickým poznaním. Metodologický status modelov nie je preto celkom jednoznačný, ale pre ich prevažujúcu závislosť na teórii prevláda dnes čoraz viac stanovisko, že „... použitie modelov je dôležitou súčasťou neempirického postupu v sociálnom výskume“ [König 1967: 7].

Z povahy modelu ako zjednodušujúceho analogického zobrazenia skutočnosti však vyplýva v tomto smere závažné obmedzenie, ktoré nedovoľuje pokladať modely samé za bezprostrednú integratívnu zložku teórie. Takisto ani poznatky modelmi produkované nenadobúdajú teoretickú relevanciu bez predbežného overenia ich objektívnej pravdivosti. Precíznosť a exaktnosť vyvodzovania modelových výpovedí (ich formálna korektnosť) neposkytuje teda záruku vecnej

pravdivosti získaných poznatkov a túto treba vždy znova overovať cestou empirického poznania. V tomto zmysle modely nanehrádzujú empirické poznanie, ale iba urýchľujú proces jeho napredovania ako formálne prostriedky teoretických generalizácií a praktických aplikácií.

Z toho všetkého vyplýva, že modelovací prístup k socialistickému spôsobu života nemožno v žiadnom prípade chápať ako surogát jeho empirického a tým menej teoretického poznania. Preceňovanie jeho možností je nemenej škodlivé, ako podceňovanie jeho významu pre rozvoj vedeckého poznania a praktického riadenia tohto zložitého sociálneho javu. Opätovne treba zdôrazniť, že len na komplexnej teoretickej úrovni sa sústreďuje celý súbor pravdivých poznatkov o objektívnom procese formovania a rozvoja socialistického spôsobu života, smerodajných ako pre konštrukciu modelov samých, tak aj pre využitie nimi generovaných poznatkov v riadiacej praxi.

4. Modelovanie ako nástroj cieľavedomého riešenia problémov rozvoja socialistického spôsobu života a zdroj formulácie jeho cieľov

Napriek tomu, že v súhrne dôvodov modelovania socialistického spôsobu života prevažujú dnes potreby prognózovania jeho rozvoja, nie sú tieto jedinými dôvodmi, pre ktoré sa danou problematikou treba zaoberať.

Zdá sa dokonca, že najbližšie k svojmu praktickému využitiu majú čiastkové modely socialistického spôsobu života vytvárané v súvislosti s konkrétnymi sociálnymi problémami, zauzľujúcimi sa medzi jednotlivými komponentami spôsobu života a v ich väzbách k štruktúram spoločenského systému, či dokonca vo vnútornej štruktúre komponentov samých. Modelové zobrazenie štruktúry a determináčnych súvislostí týchto komponentov poskytuje zásadnú poznávaciu orientáciu v prístupe k problémom rozvoja socialistického spôsobu života a ozrejmjuje cesty ich efektívneho a perspektívneho riešenia. Vzhľadom na to, že objasňuje podstatné súvislosti zmien v spôsobe života, umožňuje modelovanie spoločenskému riadeniu koncentrovať pozornosť na riešenie kľúčových problémov spôsobu života, prostredníctvom ktorých sa s minimálnymi spoločenskými záťažami a nárokmi optimalizuje aj široký okruh podriadených problémov. Modelovanie navyše sprostredkuje také riešenia, ktoré neprinášajú iba krátkodobú nápravu jestvujúcich problémov, ale umožňujú elimináciu príčin, ktoré ich vyvolávajú, a včasné výhľadové urovnávanie cesty nevyhnutným vývinovým zmenám v spôsobe života obyvateľstva. Modely socialistického spôsobu života tak otvárajú možnosti operatívnych, ale spolu s tým aj koncepcných regulatívnych zásahov orgánov spoločenského riadenia do vývinového procesu socialistického spôsobu života, ktoré významne prispievajú k zvýšeniu tempa a cieľavedomosti spoločenského rozvoja.

Na základe poznávacej a regulatívnej funkcie modelovania socialistického spôsobu života sa napokon rozvíja aj kultúrnovýchovná funkcia jeho modelových zobrazení, ktorú tieto plnia ako ideové prostriedky formovania životných predstáv obyvateľstva. Modelovanie v súvislosti s tým vyúsťuje v také syntetické zobrazenie spôsobu života, ktoré v rozličných významových súvislostiach a na rozdielnych úrovniach zovšeobecnenia sústreďuje dôležité poznatky pre formuláciu programovej koncepcie rozvoja socialistického spôsobu života na celospoločenskej úrovni a pre rozpracovanie metodiky jeho komplexného spoločenského riadenia.

V súhrne týchto skutočností predstavuje dnes modelovanie socialistického spôsobu života jeden z dôležitých prostriedkov spoločenského riadenia rozvoja socialistického spôsobu života, ktorý významne prispieva k urýchleniu tempa, zvýšeniu komplexnosti a rastu spoločensko-ekonomickej efektívnosti tohto rozvoja.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Vedecké riadenie spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1975.
- Aganbegjan, A. G. — Osipov, G. V. — Šubkin, V. N.: *Količestvennyje metody v sociologii*. Moskva, Nauka 1966.
- Alan, J. — Gál, F.: *The Possibilities and Limits of the Prognosticative Modelling of Social Systems*. 9th World Congress of Sociology, Uppsala 1978.
- Apostel, L.: *O formálnom studiu modelů v neformálných viedách*. In: *Teorie modelů a modelování*. Praha, Svoboda 1967.
- Bestužev-Lada, I. V.: *Prognozirovanije obraza žizni*. Sociologičeskije issledovanija 1974, č. 2.
- Butenko, A. P.: *Socialističeskij obraz žizni: problemy i suždenija*. Moskva, Nauka 1978.
- Clark, J. et al.: *Global Simulation Models*. London 1975.
- Forrester, J.: *Mirovaja dinamika*. Moskva, Nauka 1978.
- Frey, G.: *Symbolické a ikonické modely*. In: *Teorie modelů a modelování*. Praha, Svoboda 1967.
- Hankiss, E.: *Quality of Life Models*. Budapest, Institut for Culture of Hungarian Academy of Sciences 1976.
- König, R.: *Einleitung*. In: *Handbuch der empirischen Sozialforschung*. Bd. 1., Hrsg. von R. König, Stuttgart, Enke Verlag 1967.
- Lewontin, R. G.: *Modely, matematika a metafory*. In: *Teorie modelů a modelování*. Praha, Svoboda 1967.
- Mansurov, N. S.: *Teoretičeskije predposylki postrojenija modelej obraza žizni*. Sociologičeskije issledovanija 1974, č. 2.
- Paul, S.: *Experiment, Modell und Theorie im wissenschaftlichen Erkenntnisprozess*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 26, 1978, č. 1.
- Problemy izmerenija i modelirovanija obraza žizni*. Moskva, AN SSSR 1978.
- Suchý, J.: *K niektorým otázkam výskumu a plánovania rozvoja socialistického spôsobu života*. Plánované hospodárství 1978, č. 9.
- Suša, O.: *Některé aktuální teoretické a metodologické aspekty poznání a prognózování socialistického způsobu života*. Životná úroveň, VÚŽÚ 1979, č. 1.
- Šulc, O.: *K problému etapizace prognostického modelování životního způsobu*. Životná úroveň, VÚŽÚ 1979, č. 1.
- Widerszpil, S.: *Způsob života jako filozofická a sociologická kategorie*. In: *Socialistický způsob života*. Praha, Svoboda 1978.
- Zinovjev, A. A. — Revzin, I. I.: *Logický model jako prostředek vědeckého bádání*. In: *Teorie modelů a modelování*. Praha, Svoboda 1967.

И. Сухи: Моделирование социалистического образа жизни

Переход к систематическому комплексному управлению развитием социалистического образа жизни требует в свою очередь не только принятия ряда организационных мер, связанных с введением данной проблематики в механизмы планирования, но и даст более глубокий ответ на многие теоретическо-методологические вопросы, от правильного решения которых зависит использование комплекса достигнутого познания закономерностей формирования социалистического образа жизни в сфере общественной практики. К таким, до сих пор не полностью решенным, проблемам принадлежит прежде всего разработка системы логических моделей социалистического образа жизни как исходной точки анализа, прогнозирования, программирования, и, опирающегося на них, планирования его развития.

В связи с достигнутым уровнем научного познания модельный подход выступает как совокупность научных приемов, развивающихся в смежных областях теоретического, эмпирического и прикладного познания с целью укрепления тока информации между данными специфическими областями. Модели социалистического образа жизни представляют упрощенное изображение различных сторон жизненного процесса населения, процесса выполняющего весьма различные функции и служащего различным целям.

С методологической точки зрения можно различать два основных типа моделей социалистического образа жизни: структурные (таксономические) и динамические (функциональные). Несмотря на то, что в действительности они тесно взаимосвязаны, они представляют противоположные полюсы моделирования. Структурные модели дают общую картину состава компонентов и структурного упорядочения образа жизни, в то время как динамические модели выражают движущие силы происходящих изменений и дают характеристику содержания этих изменений.

По этой причине динамические модели подходят прежде всего для целей прогнозирования, программирования и управления образом жизни, и как таковые они становятся предметом интереса общественного познания и практики.

Summary

Suchý J.: Modelling of the Socialist Way of Life

The transition to a systematic, complex management of the evolution of the socialist way of life entails the necessity not only to take a number of organizational measures connected with the incorporation of given problems into the planning mechanism, but also definitely to solve a number of relevant theoretical and methodological problems barring the application of the acquired complex of findings on laws governing the formation of the socialist way of life in social practice. The sphere of such unsolved issues includes, first of all, the elaboration of a system of logical models of the socialist way of life as a starting point for the analysis, prognosis, programming, and subsequent planning of its development.

Within the context of present-day scientific cognition, the modelling approach figures as a complex of procedures developing on the basis of an interconnection of theoretical, empirical and applied knowledge for the purpose of transmitting and accelerating the flow of information among these specific areas. Models of the socialist way of life present a simplified image of various aspects of the population's process of life, performing most diverse functions and serving various purposes.

From the methodological point of view, two basic types of models of the socialist way of life may be distinguished: the structural (taxonomic) type and the dynamic (functional) type. Notwithstanding their factual narrow interconnection, they represent opposite poles of modelling which functionally overlap. Structural models offer a survey of the structure of components and the structural arrangement of the way of life, while dynamic models cover the motive powers of its transformations, characterizing these transformations from the point of view of their content.

In consequence of the above, dynamic models are more adequate for the purposes of prognostication, programming and management of the way of life, and as such they are shifting to the focus of attention of social cognition and practice.